

Brigita Strnad, muzejska svetovalka, Umetnostna galerija Maribor

ZARES GLEDATI ŽIVO UMETNINO

Prispevek umetnostnega muzeja k boljši vizualni pismenosti, primer: Umetnostna galerija Maribor

How to Appreciate Living Work of Art

Contribution of Art Museum to Better Visual Literacy - Case Study: Maribor Art Gallery

IZVLEČEK

Vizualna pismenost je področje, ki se ne tiče samo področja vizualne oz. likovne umetnosti. Gre za sposobnost branja vizualnih sporočil v širšem okolju: v knjigah, učbenikih, oglasih, v načinu oblačenja itd. Strokovnjaki opozarjajo, da je danes vizualna pismenost zelo pomembna, a je na šibki ravni. V umetnostnem muzeju lahko k boljši vizualni pismenosti prispevamo tako, da omogočimo neposredni stik s kakovostnimi primeri vizualne pismenosti – likovnimi umetninami. Slednje lahko še poglobimo z izobraževalnimi dejavnostmi, s katerimi bodo (mladi) obiskovalci proces branja umetnin ponotranjili in ga uporabljali tudi v vsakdanjem življenju pri branju drugih vizualnih sporočil.

Ključne besede: vizualna pismenost, muzej vizualne umetnosti, umetniška razstava, umetnina, estetska izkušnja, muzejska pedagogika

ABSTRACT

Visual literacy is a field concerned with more than just the visual or fine arts. It is the ability to read visual messages around us, as in books, textbooks, advertisements, outfits, etc. Although visual literacy is essential today, it remains at a low level according to experts. In an art museum, we can contribute to better visual literacy by exposing visitors to high-quality visual literacy examples, i.e., works of art. The latter can be deepened further through educational activities that assist (young) visitors in internalising the process of reading works of art and applying it in their daily lives when reading other visual messages.

Keywords: visual literacy, visual art museum, art exhibition, work of art, aesthetic experience, museum pedagogy

UVOD

»To sliko ste nam pokazali že na računalniku, ampak takole je stokrat lepša!« je pred sliko v Umetnostni galeriji Maribor (UGM) navdušeno rekel učenec 4. razreda. Najprej jo je zagledal od daleč in se takoj spomnil, da sem jo celotnemu razredu že predstavila na spletnem vodstvu. To je potekalo prek aplikacije Zoom, saj je bil muzej zaradi slabe epidemiološke slike zaprt. Videti je bilo, da je bila zanj pozitivna in navdušujoča izkušnja, da stoji pred sliko, o kateri že nekaj ve. Učenec je stopil bliže k sliki, ki je približno za en meter presegala njegovo višino. S pogledom se je sprehajal po njej, jo na glas komentiral in zaključil s pripombo, ki potrjuje, da posredno spoznavanje umetnosti ne more doseči učinka srečanja v živo.

Pri načrtovanju gradiva na daljavo smo v UGM uspešno razmišljali, kako komunicirati in izobraževati, da le-to ne bo razumljeno kot nadomestek obiska muzeja. Po ponovnem odprtju so nas nekatere šolske skupine, s katerimi smo imeli stik na daljavo, obiskale tudi neposredno v naših prostorih. Dana situacija je potrdila, da **ima srečanje z umetnino v živo res velik vzgojno-izobraževalni pomen**. Vendar pa pogosto samo stik z živo umetnino še ne vodi k dovolj celoviti in bogati estetski izkušnji. V prispevku bom teorijo podprla s praktičnimi primeri izobraževalnih dejavnosti v UGM, s pomočjo katerih **pomagamo obiskovalcem skozi proces spodbujanja poglobljenega gledanja, analiziranja in iskanja pomena v umetnini** – proces, ki pa je zaželen tudi pri spoznavanju drugih vizualij.

► SLIKA 1: Vodeni ogled razstave 100+ Vrhunci iz Zbirke UGM (2021) v UGM (Foto: Sara Režar)

Menim, da je prav to tisto, kar lahko muzeji, kot avtentični prostori umetnosti, prispevamo k boljši vizualni pismenosti otrok, mladih in drugih obiskovalcev. Z neposredno, avtentično izkušnjo z umetnostjo in z izoblikovanimi didaktičnimi pristopi lahko prispevamo k oblikovanju sposobnosti, ki bodo vplivale na prepoznavanje, vrednotenje in uporabljanje vizualnih sporočil v širšem okolju.

UMETNOSTNI MUZEJ JE PROSTOR, KI JE DRUGAČEN

Muzej omogoča stik s kakovostnimi primeri vizualne pismenosti – likovnimi umetninami. Kakovostne likovne umetnine lahko sicer predstavljate tudi v šoli, vendar bo soočanje v muzeju bolj intenzivno, ker se ustvarja v živo z vso celovitostjo slike, kipa ali instalacije. Prav tako celostno pa so v soočanje vpeti obiskovalci (učenci, dijaki), kar še posebej velja v primeru sodobne umetnosti, ki je pogosto ne samo gledamo, temveč se je tudi dotikamo, jo poslušamo ali vstopamo vanjo. Obisk umetniške razstave uresničuje načelo kakovosti, ki »poudarja (med drugim) potrebo po tem, da je vsaka umetniška izkušnja, ki je uporabljena v pedagoškem procesu, čim bolj kakovostna oziroma najboljša glede na možnosti« (Duh in Zupančič, 2013: 74).

Na kakovost te izkušnje pomembno vpliva sam prostor muzeja, in sicer na to, kako bomo umetnine gledali in v njih razbirali pomen, saj podpira njihovo sporočilno, estetsko vrednost. Po navadi gre za velik prostor, lahko pa se skozi ogled razstave znajdemo tudi v celici. Barve sten so lahko bele ali tudi črne in zelene. Pogosto se npr. umetniški videi predvajajo v temi, instalacija pa lahko temelji na dinamičnih svetlobnih efekti. Po razstavišču se lahko razlega zvok ali v njem zaznavamo vonj. Po njem se ne moremo gibati samo linearno. Na poti imamo lahko ovire in dražljaje, ki nas premikajo levo, desno, bliže ali bolj daleč. Gre za prostor, ki je drugačen, kot so ga obiskovalci vajeni v vsakdanjem življenju, kljub temu pa največkrat nanje vpliva na nezavedni ravni. Butina (1997: 176) piše, da je struktura

► SLIKA 2: Pri izobraževalnem delu v UGM nam je pomembno, da obiskovalci najprej osvojijo prostor. To pomeni, da jim ponudimo dovolj časa, da si ga ogledajo, se sprehodijo naokoli, morda kam sedejo, in šele nato v njem začnemo z ogledom razstave, razlagami, pogovorom in drugimi dejavnostmi. (Foto: Matej Krstovič)

človeškega prostora »primer vizualnega – in sploh čutnega« materialnega – govora, ki ga zavestno ne mislimo«.

Smiselno se je torej spraševati, kako bomo otroke in mlade predhodno pripravili na drugačen prostor: kako bomo vanj vstopili, kako se bomo po njem gibali, katere dejavnosti bomo vključevali, da bodo nov prostor udomačili, saj »otrok spozna in izkusi prostor z gibanjem in z aktivnim angažiranjem v dejavnostih, ki se odvijajo v njem« (Tomšič Čerkez in Zupančič, 2011: 69).

Muzejski prostor sledi ideji drugačne izkušnje kot v šolskem ali vrtčevskem okolju, kjer je oblikovan po meri ot-

► SLIKA 3: Z otroki, ki obiskujejo UGM Sobotne ustvarjalnice, smo si ogledali poslopje nekdanje tovarne MTT in ga fotografirali. Posnetke smo uporabili za likovno nalogo, s katero so otroci izrazili svojo izkušnjo s prostorom. Ustvarjali so v mešani tehniki. Ponudili smo jim tudi fotokopije arhivskih gradiv tovarne. Deklica (7 let) je svoj izdelek ustvarila v treh delih. Spontano je v prvi, črni, del postavila zgodovino objekta, v zadnjega pa sedanje stanje. Vmes je vključila svojo risbico z besedilom, ki izraža njeno občutenje stavbe. Pri vrednotenju izdelkov smo ozaveštili problematiko prostora z vprašanji, kot so: zakaj mi hiša deluje »skeri«, kaj lahko naredimo ... S to izkušnjo smo na naslednjih srečanjih nadaljevali še s spoznavanjem razstave, ki je ponujala možne odgovore.

- SLIKA 4: Z razstavo *Eko 8, Pismo za prihodnost* (2021) je UGM zavzela del nekdanjih prostorov tekstilne tovarne MTT v Mariboru. Že sam prihod v bolj marginalen predel mesta je učinkoval na obiskovalce. Soočanje z zapuščenim industrijskim objektom pa je dajalo pomembno ozadje spoznavanju umetnosti s vsebinami ekologije in našega odnosa do okolja. (Foto: Jakob Vogrinec)

- SLIKA 5: Posnetek zaslona predstavlja izsek iz videoeseja dijaka Srednje elektro računalniške šole Maribor. Dijaki so se na prostor nekdanje tovarne MTT in razstavo odzvali s fotografskimi in videoeseji. Ustvarjali so v okviru strokovnega predmeta računalniško oblikovanje pod mentorstvom prof. lik. um. Brigite Klanjšek. Poleg tega, da so se s pomočjo naloge bolj intenzivno in ustvarjalno poglabili v razstavo, jim je mentorica želela pokazati – tako z ogledom razstave kot z likovno nalogo –, da je računalnik precej več kot le to, kar jih naučijo v okviru strokovnega programa, in da je človek in njegov občutek za estetiko tisto, kar da izdelkom, ki jih naredimo s pomočjo tehnologije in računalnika, pravo vrednost.

- SLIKA 6: Otroci stopajo skozi prostorsko postavitev Antonisa Pittasa *Opeka po opeka* na razstavi *Eko 8, Pismo za prihodnost* (2021). V ogromno halo nekdanje merilnice MTT smo vstopili iz zatemnjenega hodnika. Ob vstopu nas je pričakala vrsta senzornih doživetij: močnejša svetloba, vonj po starem in zatohlem ter zvok ene izmed umetniških postavitev. Nato smo se razkropili med 1500 opekami in pazili, da ne bi katere porušili.

rok, da bo kot didaktični element kar najbolj podpiral učni proces. Kot pomemben didaktični element pa ga moramo upoštevati tudi pri načrtovanju izobraževalnih dejavnosti v muzeju. Tukaj seveda podpira cilje muzeja – to je spoznavanje umetnosti in ustvarjanje estetske izkušnje (Strnad, 2017). Gre za estetsko umetniško izkušnjo, o kateri piše Kroflič (2007), da se kaže kot eden temeljnih pedagoških medijev za vstop v ključne izkušnje (doživetja). V muzeju (prostoru) pa se zares »potopimo« vanjo, saj smo s celotnim fizičnim telesom prisotni v matrici okoliščin, ki določajo, kako zaznavamo in kaj (Puncer, 2018).

DO CELOVITEJŠE UMETNIŠKE IZKUŠNJE TUDI S TIPANJEM, POSLUŠANJEM IN GIBANJEM

Sodobna umetnost že dolgo ni več samo področje slik ali kipov na podstavkih, ki se jih občuduje z razdalje. Ogled razstave sodobne umetnosti je pogosto bogato senzorno doživetje, vanje so obiskovalci vključeni celostno – psihomotorično, kognitivno in afektivno. Takšna umetnost mlade obiskovalce zelo navdušuje. Pri pedagoškem delu v UGM opazamo, da se je treba pri vodenju učencev in tudi dijakov po razstavah klasičnih del veliko več ukvarjati z motivacijo, medtem ko jih sodobni mediji pritegnejo sami po sebi, takšne umetnine so jim takoj »všeč« ali »zanimive«. To pa ne pomeni, da so z posamezno umetnino vzpostavili odnos ali razumevanje, ki bi gradilo trajnejše zanimanje za umetnost. Opažamo tudi, da so učencem na prvi pogled »všeč« dela, ki obravnavajo teme, kot so vojne, krivice, onesnaženje – če se le predvajajo na televiziji; ko pa delo analiziramo in interpretiramo, pogosto spremenijo svoja stališča. Po drugi strani pa jih lahko določena umetnina na prvi pogled pusti povsem ravnodušne, nato pa v njej najdejo pomen, ko so jo zares pogledali.

Prvi stik je po navadi spontan, nezaveden, zato vsekakor ne moremo ostati samo pri njem. Kot piše Batič (2017: 161), je pri branju in interpretaciji vizualnih podob pomembno, da gre za zavestni proces. Zato je tudi interpretacija umetniškega dela stvar didaktike, ki se je lahko naučimo. (Bračun Sova, 2014) **Neposredni stik z umetnino sicer predstavlja pomemben del vzgojno-izobraževalne izkušnje učencev v muzeju ali katerem drugem prostoru umetnosti, vendar le ob uporabi primernih pristopov in metod pedagoškega dela.**

KORAK PO KORAKU DO UMETNIŠKE ESTETSKE IZKUŠNJE

Prvi stik z umetnino lahko poglobimo **z izobraževalnimi dejavnostmi, ki vodijo k bolj bogatemu branju, razumevanju in doživljanju razstave.** Bračun Sova (2014: 226) piše: »Od umetnostnih muzejev kot kulturnih ustanov z vzgojno izobraževalno vlogo, katerih zbirke so vir znanja, se pričakuje, da umetnin ne postavljajo samo na ogled, ampak jih obiskovalcem posamično ter v medsebojnih zgodovinskih, slogovnih in še kakšnih povezavah tudi interpretirajo – razložijo, pojasnijo, raztolmačijo.«

Pri načrtovanju razstav in izobraževalnih dejavnosti nas zanima, kako slike ali instalacije vplivajo na obiskovalce, kakšne občutke, razmišljanja in ideje jim sprožajo; kako jih

1. korak: Prvi vtisi so vsi pravilni

Učencem ali dijakom najprej ponudimo čas, da si razstavljene umetnine ogledajo sami. Mladi obiskovalci se posvetijo temu, kar jih pritegne, morda že sami kaj preberejo na tablicah s podatki, se med seboj pogovarjajo ali se po razstavišču sprehodijo povsem spontano. **S takojšnjo razlago in podajanjem usmeritev pri branju umetnin bi jih osiromašili za njihove lastne vtise, ki nastajajo v odvisnosti od tega, kar so s seboj prinesli v muzej – svojo individualnost.**

Sledi pogovor o vtisih. Izhajamo iz tega, da so vsi njihovi vtisi pravilni, kakršni koli že so. So odraz njihovih življenjskih izkušenj in znanj, pa tudi trenutnega razpoloženja – preprosto ne morejo biti napačni, tudi če se z njimi ne strinjamo. Bomo pa jih uporabili kot sredstvo za sporazumevanje. Morda bodo svoj prvi vtis spremenili, potem ko ga bodo ubesedili, skozi pogovor pretehtali, poslušali razlage in mnenja sošolcev. Lahko pa ostanejo pri njem – kar ne pomeni, da jim to ne bo prineslo novih spoznanj, če ne drugega, bodo svoj prvi vtis potrdili in ozavestili.

► SLIKA 7: Deklica je izmed vseh razstavljenih umetnin izbrala kip Ivana Zajca *Kozakove sanje*, 1906 (Zbirka UGM). Dekličin prvi vtis je bil navdušujoč. Kip ji je bil všeč, ker predstavlja konja. Pojasnila je, da ima konje rada in da tudi sama jaha. V naslednjem koraku smo jo spodbudili, da opiše kip. Opisala je še vojaka, ki sklonjen sedi na konju. Relief z otroki in mamo v ozadju se ji je zdel žalosten. Deklica je prizor povezala z vojakom, ki je po njenem zagotovo njihov oče, ki je v vojni. Prizor je začela doživljati z empatijo.

bodo ozavestili in ponotranjili. Kot pri vseh drugih vizualnih sporočilih v njih iščemo pomen. Prav to pa je vizualna pismenost, ki je, kot pravi Brian Kennedy (2010), sposobnost, da ustvarjamo pomen podobe, to je, da v njej iščemo smisel. **Pri iskanju pomena pa potrebujemo vrsto sposobnosti – opazovanja, primerjanja, analiziranja, kritičnega mišljenja, poslušanja, življenja ipd.**

2. korak: Gledamo, da zares vidimo

Skozi nadaljnji ogled razstave učence in dijake spodbujamo v pozorno, poglobljeno opazovanje in analiziranje. Da bodo umetnino dalj časa ustvarjalno opazovali, lahko uporabimo različne naloge, npr. prerisovanje. S prerisovanjem (ali drugimi nalogami: sestavljanke, dopolnjevalke, pisanje zgodb itd.) podaljšamo čas opazovanja umetnine, hkrati pa jo tudi že analizirajo in interpretirajo. Otroci in mladi že z iskanjem njim najbolj zanimive umetnine, ki jo bodo prerisovali, sporočajo svoje mnenje.

► SLIKE 8–10: Potem ko je vsak dijak izbral svojo sliko in se nanjo odzval z memom, smo njihov pogled »upočasnili«. Zakaj te je nagovorila prav ta slika? Kaj v umetnini je spodbudilo idejo za meme? Zakaj si ob sliki pomislila na SUS (suspicious/sumljiv)? Zaradi barve? Oblike? Kompozicije? Kakšen pomen razbereš v sliki? (Foto: arhiv UGM)

SKLEP

Podoba je vse, kar vidimo okoli sebe. Dejansko smo »poptopljeni« v vizualno. Sicer pa ni vseeno, kje se srečujemo s posameznimi podobami: slikami, oglasi, modo, neštetimi prodajnimi izdelki. Z njimi se srečujemo v šoli, na cesti, v trgovskem centru ali v digitalnem svetu iz domačega kabineta. Prostor, ki je tudi vizualna podoba, vpliva na to, kako bomo prebrali vizualno sporočilo: kako ga bomo razumeli, kako bo vplivalo na naše doživetje sebe in sveta, nas bo spodbudilo v pozitivne spremembe ali pa nas bo zavedlo, da bomo naredili nekaj proti sebi ali drugim. Vse te podobe nas danes nagovarjajo prek več čutov: izložbi s kruhom se doda dodatni vonj, ki bo podprl naše gledanje in potrebo po tem, da ga imamo. Osvetlitev ali zatemnitev, gibanje in zvočna spremljava so pomembne spremljevalke sodobnih vizualnih podob. S tehnologijo si vse bolj prizadevamo, da lahko v podobo vstopimo fizično ali virtualno. Vse več se pogovarjamo s pomočjo podob. Kako je bilo na dopustu ali zabavi? Na fotografiji bomo zelo hitro in učinkovito dobili odgovor. Svoj odziv na odgovor pa bomo potrdili s srčkom ali smeškom. Vse to obilje seveda zelo navdušuje – na prvi pogled, a ostane lahko na nezavednem in deluje na nas, ne da bi se tega zavedali.

V vsakdanjem prostoru se srečujemo s celo paleto podob različnih kakovosti, od povsem cenjenih in zlonamernih za bleščečim videzom pa seveda tudi do estetskih, ki bogatijo naše življenje. Pa znamo ločiti slabe od dobrih, najti v njih skrita sporočila in pomene? Kje naj se tega naučimo?

Muzej vizualne umetnosti je prostor, ki je dolžan predstavljati samo kakovostna vizualna dela. Ker se z njimi v muzeju srečujemo v živo, bo soočanje z njimi intenzivnejše kot v drugih prostorih, kjer se sicer tudi predstavljajo kakovostne umetnine – vendar posredno (npr.

3. korak: Ustvarjamo pomen

Z interpretacijo ustvarjamo pomen v umetnini. Zanima nas, kaj individuum lahko najde v umetnini zase, kar mu razkriva ter oblikuje njegove notranje svetove in odnos do obstoječe realnosti. Bračun Sova (2009) piše o novem spoznanju na prehodu v informacijsko dobo, in sicer da je muzejske predmete mogoče interpretirati na dva načina: 1. muzejskega (kustosovega) in 2. obiskovalčevega. V muzejih si prizadevamo, da med tema dvema načinoma ustvarjamo prostor odprtega dialoga, kjer se vsak lahko vanj vključuje s svojim mnenjem, pogledom ali občutkom.

Pri delu z otroki se sicer moramo zavedati, da gre pri umetninah za zahtevne koncepte, skozi katere se tudi odrasli pogosto težko prebijamo. Menim, da je za najmlajše bistveno, da v muzeju ustvarjamo zanje pozitivne in prijetne izkušnje, da se bodo v njem dobro počutili in se vanj vračali tudi v obdobju, ko bodo sposobni sprejemati zahtevnejše vsebine. Vedno znova pa me pri delu z najmlajšimi navdušuje, kadar jim pustimo prosto in spontano pot pri odzivanju na umetnine, kako bogate in različne poglede nanje odpirajo. Kadar se otroci počutijo sprejete in slišane v vsej svoji individualnosti, lažje izražajo svoje misli in občutke. Pri tem jih spodbujamo, da drug drugega

tudi pozorno poslušajo. Durant (1996: 20) piše: »/.../ kadar so vsi otroci spodbujeni, da izrazijo svoje pristne glasove in jih delijo z drugimi v skupini, se poveča razumevanje vseh. Kadar otroci v skupini prihajajo iz različnih okolij, se v skupini poveča bogastvo in raznolikost zaznav, mnenj in idej.« Slednje seveda ne velja samo za otroke.

► SLIKE 11–15: Po ogledu serije videov umetnika Williama Cobbinga na razstavi *Eko 8, Pismo za prihodnost* (2021) so se otroci nanj odzvali, vsak s svojo edinstveno zgodbo. Nekateri so v gmoti glineni na glavi umetnika videli virus, drugi pa cvet. (Foto: Arhiv UGM)

v šoli), ko se veliko bistvenih elementov izgubi: velikost, večdimenzionalnost, interaktivnost itd. Pogosto samo srečanje z umetnino ni dovolj, da se z njo res poglobljeno spoznamo. Zato je naloga muzejev, da obiskovalcem omogočamo pot, na kateri bodo vzpostavljali proces opazovanja, analiziranja in interpretacije – iskanja pomena v umetnini. Če bodo obiski umetniških razstav potekali kakovostno in če bodo poleg tega še pogosti, bodo mladi **proces branja umetnin ponotranjili in ga uporabljali tudi v vsakdanjem življenju pri branju in komuniciranju z drugimi vizualnimi sporočili**. Brian Kennedy (2010) omenja

počasno gledanje (slow looking), ki spodbuja, da tisto, kar gledamo, res vidimo, poskušamo razumeti, doživeti in v gledanem najti pomen. Prav takšno gledanje spodbujamo z didaktičnim pristopom spoznavanja umetnin v muzeju. Pomembno je, da ta proces počasnega gledanja ozavestimo in ponotranjimo, da ga lahko uporabljamo tudi v drugih situacijah. Nazadnje pa vizualne pismenosti ne moremo razumeti le kot nabor kompetenc, ki se jih enkrat naučiš in veljajo vse življenje (Richardo Rais, 2013). Muzej pa je zagotovo prostor, kjer jih lahko razvijamo in bogatimo v vseh življenjskih obdobjih.

VIRI IN LITERATURA

BATIČ, J. (2019). *Nekatere strategije razvijanja vizualne pismenosti v predšolskem obdobju*. V: *Bralna pismenost v predšolski vzgoji in izobraževanju* (ur. Dragica Haramija). Spletna stran: <http://www.medkulturnost.si/wp-content/uploads/2019/04/Bralna-pismenost-v-pred%C5%A0olski-VI.pdf> (dostopno: 18. 12. 2021).

Bračun Sova, R. (2009). Izobraževanje starejših za prostovoljno delo v muzejih in spreminjajoča se vloga muzejev v (starajoči se) družbi. V: AS Andragoška spoznanja. Univerza v Ljubljani, Filozofska fakulteta, Znanstvena založba. Letnik 15. Št. 3. Str. 65–73.

Bračun Sova, R. (2014). *Pedagoška vrednost interpretativne sheme umetnostnega muzeja* (doktorska disertacija). Ljubljana: Pedagoška fakulteta.

Butina, M. (1997). *Prvine likovne prakse*. Ljubljana: Debora.

Duh, M., Zupančič, T. (2013). *Likovna apreciacija in metoda estetskega transferja*. V: *Revija za elementarno izobraževanje*, št. 4. Maribor: Pedagoška fakulteta, 71–86.

Durant, S.-R. (1996). *Reflections on Museum Education at Dulwich Picture Gallery*. V: *Art Education*, National Art Education Association, 49/1, str.: 15–24.

Kennedy, B. (2010). *Visual Literacy: Why We Need It*. Spletna stran: <https://www.youtube.com/watch?v=E91fk6D0nWM> (dostopno: 21.12. 2021).

Kroflíč, R. (2007). *Vzgojna vrednost estetske izkušnje*. Spletna stran: https://www.researchgate.net/publication/291771111_Vzgojna_vrednost_estetske_izkusnje_The_Educational_Value_of_an_Aesthetic_Experience (dostopno: 10. 12. 2021).

Puncer, M. (2018). *Medprostor umetnosti*. Ljubljana: Sophia.

Strnad, B. (2017). *Umetnostni muzej kot prostor avtentičnega učenja: primer Umetnostne galerije Maribor*. V: Šolsko polje. Slovensko društvo raziskovalcev šolskega polja. Letnik 26, številka 5/6, str. 95–117.

Tomšič Čerkez, B., Zupančič, D. (2011). *Prostor igre*. Ljubljana: Pedagoška fakulteta, Fakulteta za arhitekturo.